

TAĞIYEVA AYSEL ƏLƏSGƏR QIZI
Bakı Dövlət Universiteti
tagiyevaysel01@gmail.com

RƏŞAD NURİ GÜNTƏKİNİN “YARPAQ TÖKÜMÜ” ROMANINDA MÜHAFİZƏKARLIQ VƏ MÜASİRLİK QARŞIDURMASI

Xülasə

Xalqın dəyərlərinə və yaşayış tərzində müşahidə olunan Avropa təsirlərinin izləri Osmanlı imperatorluğunun idarəsinə də öz təsirini göstərdi. Bu dövrdə dövlət idarəçilərinin, ziyalıların və xalqın tez-tez Qərblə qarşı-qarşıya gəlməsi XVII əsrdən etibarən iqtisadi, siyasi və hərbi cəhətdən zəifləməsinə gətirib çıxardı. Bu təsirləri eyni zamanda ədəbiyyatda da özünü göstərdi. Bu dövrün yazıçıları Tənzimat dövründən etibarən modern yaşayış tərzinə, onların dəyərlərinə və dövrün insan münasibətlərinə uyğun əsərlər yaradırdılar. Bu yazılar Cümhuriyyət dönməində də qarşımız çıxırdı. Bunlardan biri də Rəşad Nuri Güntəkinin “Yarpaq töküümü” romanıdır. Romanda müəllif yanlış anlaşılan qərbləşmə probleminə toxunmuşdur. Müəllifin qərbləşmənin doğru anlaşılmasını göstərmək arzusu “Yarpaq töküümü” kimi sosial-ictimai problemləri əks etdirən əsərin yaranmasına səbəb oldu. Rəşad Nuri əsərdə yeni həyat tərzinin və əxlaq anlayışının mənimsənilməsi məsələsinə fokuslanmışdır. Bir cəmiyyətdə keçmişə dayanan adət-ənənələri yox sayaraq pula meyil etmənin fəsadlarının şahidi oluruq. Hadisələrin sonunda romanın baş qəhrəmanı Əlirza bəyin yeni həyat tərzinə təslim olmasının görürük. Romandakı Əlirza bəy və onun ailəsi, uyğun olaraq, adət-ənənə və müasirliyi təmsil edirlər. Bunların hamısı XX əsr cümhuriyyət dönməinin yeni əxlaqi görüşlərin təsviri idi.

Açar sözlər: mühafizəkarlıq, müasirlik, qərbləşmə, xarakter, tip

Tənzimat dönməindən etibarən, türk ədəbiyyatçıları modern həyat tərzini və dəyərləri ilə bağlı münasibətlərini bildirmişdirlər. Bu xətti cümhuriyyət dövrü ədəbiyyatında da müşahidə edirik. Bu mövzuda yazmış sənətkarlardan biri də “Yarpaq töküümü” romanının müəllifi Rəşad Nuri Güntəkindir.

İlk dəfə 1930-cu ildə nəşr olunan “Yarpaq töküümü” romanında müəllif yanlış qərbləşmə mövzusunə toxunmuşdur. Qərbləşmənin yanlış tərzdə yaşanmasını təsvir etmək istəyən sənətkarın yaratdığı Əlirza bəy və ailəsinin əsasında formalaşan roman türk ədəbiyyatına sosial məzmunlu əsər qazandırmışdır. Romanın əvvəlində Əlirza bəyin keçmişinə dair verilən məlumatlara əsasən biz onun əxlaqi dəyərlərə, adət-ənənələrə önəm verən biri olduğunu görürük. Dürüst və namuslu olan Əlirza bəy Trabzonda çalışarkən prinsiplərinə tərs olan bir hadisədən sonra işindən istefa edir. Bu hadisə ilə romandakı ilk konfliktin şahidi oluruq: Əlirza bəyin inandığı dəyərlər sistemi ilə yaşadığı toplumun fikirləri bir-birinin əksi idi.

Əlirza bəylə yadlaşan mühit arasındakı konfliktə ilk dəfə Əlirza bəyin köhnə şagirdi Müzəffər bəyin müdir olduğu şirkətdə işə başladıqdan sonra müşahidə edirik. Güntəkin yazılarının birində bildiri ki, bu şirkətdə çalışan insanları bir neçə qrupda təsnif edə bilərik: əvvəllər az maaşla işləyən, daha sonra zəngin müdirə çevrilənlər, işdən qovulmaq qorxusu ilə yaşayanlar və sayı tükənməkdə olan “peyğəmbər kimi adam”, “əlini öp” dedikləri insan tipləri. Müəllif romandakı Müzəffər bəyi birinci qrupa daxil edir. Müzəffər bəy puldan başqa dəyər tanımayan müasir gəncdir. O, Ləmanla olan qeyri-rəsmi münasibətini normal qəbul edir, Ləmanın maaşını artırırsa, problemlərin həll olunacağını Əlirza bəyə bildirir. Bu hadisədən özünü günahkar bilən Əlirza bəy olanları namusuna sığışdırmır və işdən istefa etdiyini bildirir.

Lakin bir müddət sonra Əlirza bəy yeni nəsillə köhnə nəsil arasındakı bu mənəvi uçurumu öz ailəsində müşahidə edir. İşdən istefa etdikdən sonra övladları ilə uzun müddət zaman keçirəcəyinə sevinən Əlirza bəy evə pul gətirməməsi səbəbi ilə övladları tərəfindən görməzlikdən gəldiyinin fərqi varır. Beləliklə, ailədə atanın rolu zəifləyir. Fərhundənin ailəyə gəlişi ilə idarə onun əlinə keçir və təşkil olunan məclislərin sayı artır. Məclislərə etirazını bildirən Əlirza bəyə isə Yoldaşı Xeyriyyə xanım qarşı çıxır, övladlarının bu yolla zəngin həyat yoldaşı tapa biləcəklərini bildirir. Bu ziyafətlərin birində Əlirza bəy “mələk qızlarının” əsl üzünü görür, onların mənliksiz insanlara çevrilməsi Əlirza bəyi sarsıdır.

Ziyafətlərdə iştirak edən namizədlərin çoxu “modern həyat sürən”, evliliyi gülüşlə qarşılayan və əksərən, evliliyə ticarət kimi baxan adamlar idi. Kimi qumar borcundan bəhs edir, kimi münasibətdə olduğu qadınları xatırlayır, kimisi ona qalan mirasdan söhbət açırdı. Xeyriyyə xanımın təkidi ilə Əlirza bəy artıq məclislərin təşkil olunmasına qarışmırdı. Artıq Əlirza bəy də məclislərə qatılır, qızlarına “halal süd əmmiş” birini axtarırdı və bu heç də asan deyildi. Bir müddətdən sonra Nəclanın Leylanın köhnə nişanlısı ilə pul üçün evlənmək istəməsi onun mənəviyyatını aydın şəkildə gözlər önünə sərir. Bu hadisələrdən sarsılan Leyla xəstələnir, lakin bir müddət sonra həyatı əvvəlki qaydada yaşamağa başlayır. Aradan qısa müddət keçdikdən sonra Əlirza bəy Leyla haqqındakı dedi-qoduları eşidir, bunların həqiqət olduğunu Leylanın özü təsdiq edir. Əlirza bəyin ondan imtina etməsindən sonra Leyla evli sevgilisinin kirayələdiyi evdə yaşamağa başlayır. Bütün hadisələrdən sonra qızı fikrətə sığınan Əlirza bəy onun da ailədə yad münasibət gördüyünü anlayır və qızına yük olmaq istəmir. Romanın sonunda Əlirza bəyin məclisə hazırlaşdığını, cəmiyyətin yeni qaydalarına tabe olduğunu şahidi oluruq.

Beləliklə, yeni ilə köhnə arasındakı mübarizə yeni cəmiyyətin üstün gəlməsi ilə yekunlaşır. Romanın tragik qəhrəmanı Əlirza bəy “yeni düzənə” ayaq uydurmalı olur. “Bir zamanlar dimdik olan əxlaq heykəli artıq yarpaq tökümü mənzərəsi içində parça-parça olmuşdu”.[6, s. 411]

“Əxlaq və namusu müdafiə edən Əlirza bəy “sanki bir çinar kimi kölgəyə ehtiyacı olanlara” əl uzatmışdır. O, kiçik evində övladlarının xoşbəxt yaşamasını arzulayırdı. Ata Əlirza bəy övladları haqqında düşünərkən onları savadlı və mədəni, ideal insan olaraq yetişdirə biləcəyinə inanırdı. Zətən, bahar aylarında bu nəhəng

çinarın yarpaqlarının tökülməsi gözlənilmirdi, lakin mövsümlər dəyişdikcə payız və qış gəldikcə bu qoca çinarın yarpaqları tökülür, əvvəlki əzəmətini və gücünü itirir. Bu çinar ağacından qopan hər yarpaq onun bir hissəsi idi. Lakin çinar o qədər zəifləmişdi ki, bu tökülmələrin qarşısını ala bilmirdi”. [1, s. 440]

Rəşad Nuri Güntəkin yaradıcılığını tədqiq edən Olcay Öneritoysa öz monoqrafiyasında bildirir ki, romanda tökülən yarpaqlar Əlirza bəyin evdən ayrılan qızları deyil, bu yarpaqlar Əlirza bəyin arzuları, idealları idi. Rəşad Nuri Güntəkin teatrla bağlı məqalələrində bu romandan bəhs edərkən bildirir ki, türk ailələri inqilabın ilk illərində çətin anlar yaşamışdılar. “Hərəmlilik üsulu birdən-birə aradan çıxır, yerini yeni üsula verir. Mühəribədən sonrakı dövərdə köhnədən yeniyə keçildiyi zamanda bəzi mühafizəkar ailələr övladlarında sarsıntılar, çöküntülər yaradır. Bu çökmələrdən biri də “Yarpaq tökülməsi”dür. Əski tərbiyənin yetirməsi olan Əlirza bəyə görə onun həyatdakı son vəzifəsi öz namus və əxlaq ideallarına uyğun şəkildə övlad yetişdirmək idi, lakin ata onların bir-bir tökülməsini izləyir”. [7, s. 95]

Romandan çıxardığımız nəticə bunda ibarətdir ki, ata övladını yetişdirərkən mənəvi dəyərləri unutmamalıdır. Lakin eyni zamanda, yaşadığı zamanın, dövrün tələblərini də gözardı etməməlidir. Sosial varlıq olan insanın dəyişməsi qaçınılmazdır. Bu dəyişikliyə biganə yanaşmaq, onları görməzdən gəlmək, lazımı tədbirləri görməmək hər bir ailə başçısının çətin vəziyyətlə qarşılaşmasına səbəb ola bilər. İsmail Çeşitli Əlirza bəy haqqında yazdığı məqalədə bildirir ki, onun buradakı əsas səhvi hadisələrə qarşı sərt münasibətini bildirməməsi və mübarizə aparmamasıdır. Ailədə daha çox passiv olan qəhrəman problemlərlə mücadələ etmək yerinə qaçmağı seçir.

Sevim Kantarcıoğlu romanla bağlı düşüncələrini bildirərkən qeyd edir ki, roman orta təbəqənin tragediyasıdır. “Romanda insanın idealları uğrunda mübarizəsi və sonda məğlubiyyətini müşahidə edirik. Romanda başqa mədəniyyətin gərək dəyərlərini gözardı edib qarışma arzusunda olan cəmiyyət tənqid olunur. Əsərdə Əlirza bəy həm ailəsini, həm də türk toplumunu təmsil edən qoca çinar kimi qiymətləndirilir, sonda bütün yarpaqlarını tökür, kök və gövdəsi də çürüməyə başlayır. Rəşad Nuri bu əsərlə materializmi, doğmatimi, mənəviyyətçiliği rədd edən, sosial və mədəni dəyişikliyin həyatın bir şərti olduğunu müdafiə etmişdir.” [7, s. 65]

Rəşad Nuri Güntəkin türk cəmiyyətində müşahidə olunan və başlanğıcı bir neçə əsr əvvəl təsadüf edən qarışmanın yanlış tərzdə anlaşılması və yaşanması probleminin cümhuriyyətin ilk illərindəki yansımaları “Yarpaq tökülməsi” romanında Əlirza bəy və ailəsinin təmsalında təsvir etməyə çalışmışdır. Mərkəzində Əlirza bəy və ailəsi dayanan sosial məzmunlu romanda yazıçı bu dövrdə populyar olan pula əsaslanan dünyagörüşünün, əxlaq anlayışının üzərində dayanır. Romanda cümhuriyyət dövründə bir sıra ailələrin yaşadığı ənənə və modern həyat qarşıdurmasının, modernizmin qalıbının bədii portreti yaradılmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Tanpınar A. H. Edebiyat üzerine makaleler. İstanbul, 1969, s.439-443
2. Uyguner K. Reşat Nuri Güntekin. İstanbul, 1967
3. Yavuz K. Reşat Nuri Güntekinin tiyatro ile ilgili makaleleri. İstanbul, 1976
4. Yücebaş H. Bütün cepheleriyle Reşat Nuri. İstanbul, 1957
5. Enginün İ. Yeni Türk Edebiyatı araştırmaları. İstanbul, 217-229, 1991
6. Emil B. Reşat Nuri Güntekinin romanlarında şahıslar dünyası I. İstanbul, 1989
7. Kantarcıoğlu S. Türk ve dünya romanlarında modernizm. Akçağ yayınları, 2bs., Ankara, 2004, s. 65-71
8. Altuğ T. Bir ruh kimliği Reşat Nuri Güntekin. İnkılap yayınları, İstanbul, 2005, s. 93-100

AYSEL TAGHIYEVA

THE CLASH OF CONSERVATISM AND MODERNISM IN THE NOVEL “FALL OF THE LEAVES” BY RASHAD NURI GUNTAKIN SUMMARY

Traces of European influences observed on the values and lifestyle of the people also had their influence on the administration of the Ottoman Empire. During this period, the frequent confrontation of state administrators, intellectuals and the people with the West led to economic, political and military weakening from the 17th century. These effects were also manifested in literature. The writers of this period created works in accordance with the modern way of life, their values and human relations from the Tanzimat period. These writings also appeared during the Republic period. One of them is Rashad Nuri Guntakin's novel "Leaf Falling". In the novel, the author touched on the misunderstood problem of Westernization. The author's desire to show the misunderstanding of westernization led to the creation of a work reflecting socio-public problems such as "Leaf Falling". In the work, Rashad Nuri focused on the issue of adopting a new lifestyle and moral concept. We are witnessing the consequences of a society's obsession with money, ignoring the traditions of the past. At the end of the events, we see that the main character of the novel, Alirza Bey, surrenders to a new way of life. Alirza Bey and his family in the novel represent tradition and modernity. All of these were a description of the new moral views of the 20th century republican era.

Keywords: conservatism, modernity, westernization, character, type

АЙСЕЛЬ ТАГИЕВА

**КОНФЛИКТ КОНСЕРВАТИЗМА И СОВРЕМЕННОСТИ В РОМАНЕ
РАШАДА НУРИ ГУНТАКИ «ЛИСТОПАД».
РЕЗЮМЕ**

Следы европейского влияния, наблюдаемые на ценностях и образе жизни народа, также оказали свое влияние на управление Османской империей. В этот период частая конфронтация государственных администраторов, интеллектуалов и народа с Западом привела к экономическому, политическому и военному ослаблению с 17 века. Эти эффекты проявились и в литературе. Писатели этого периода создавали произведения в соответствии с современным образом жизни, своими ценностями и человеческими отношениями периода Танзимата. Эти сочинения также появились в период Республики. Один из них – роман Рашада Нури Гунтаки «Листопад». В романе автор затронул непонятую проблему вестернизации. Желание автора показать непонимание вестернизации привело к созданию такого произведения, отражающего социально-общественные проблемы, как «Листья». В своей работе Рашад Нури остановился на вопросе принятия нового образа жизни и моральной концепции. Мы являемся свидетелями последствий одержимости общества деньгами, игнорирующего традиции прошлого. В конце событий мы видим, что главная героиня романа Алирза-бей отдается новому образу жизни. Алирза-бей и его семья в романе олицетворяют традиции и современность соответственно. Все это было описанием новых моральных взглядов республиканской эпохи XX века.

Ключевые слова: консерватизм, современность, вестернизация, характер, тип

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.04.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.04.2024

**Rəyçi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Səbinə Ağayeva
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**